

АНОТАЦІЯ

Кислюк А. В. Творча особистість М. Б. Степаненка в українському музично-культурному процесі другої половини XX – початку XXI ст.
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 034 – «Культурологія». Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2026.

Дисертаційна робота є цілісним дослідженням багатогранної творчої особистості дослідника-музикознавця, піаніста, педагога, музично-громадського діяча Михайла Борисовича Степаненка в контексті музично-культурного процесу України другої половини XX – початку XXI століття.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена: 1) необхідністю вивчення цінних надбань української музичної культури з метою збереження національної культурної спадщини як основи національної ідентичності, що є особливо важливим в умовах сучасних соціальних викликів; 2) осмислення вагомого внеску М. Степаненка в українську музично-культурну скарбницю, що є дотепер цілісно не дослідженим.

Метою праці є систематизація фактичних даних, пов'язаних із творчою постаттю М. Степаненка та введення до наукового обігу невідомих матеріалів; вивчення творчої особистості діяча в її багатогранності й водночас цілісності; осмислення його ролі в українському музично-культурному процесі другої половини XX – початку XXI століття.

Для дослідження представленої проблематики охоплено різноаспектну **джерельну базу**: наукові музикознавчі праці М. Степаненка, джерелознавчий доробок дослідника, друковані нотні видання, звукові джерела, архівні, зокрема фотоматеріали, авторські інтерв'ю про М. Степаненка з Г. Саськом та Т. Невінчаною.

Теоретичну базу дослідження склали роботи з історії української музичної культури, присвячені другій половині XX – початку XXI століття,

фортепіанному мистецтву цього періоду, музичній біографістиці та персоналістиці, проблемі універсалізму творчої особистості, сучасному музичному життю в Україні, українській духовній музиці, публікації, присвячені М. Степаненку тощо.

Комплексне дослідження творчої діяльності М. Степаненка та її ролі в музично-культурному процесі зумовило використання в роботі таких **методів**: *джерелознавчого* – у критичній роботі з джерельною базою роботи (музикознавчими текстами, аудіозаписами, афішами концертів М. Степаненка, світлинами, різномірними архівними матеріалами, нотними виданнями, епістолярною спадщиною тощо), у виявленні, описі та аналізі багатогранної творчої спадщини митця; *методів історичної реконструкції та ретроспекції* – у відновленні історично достовірної картини подій, пов'язаних із творчою біографією М. Степаненка; *біографічного* – у вивченні фактів життєвого та творчого шляху діяча; *феноменологічного* – в осмисленні унікальності творчої постаті митця; *історико-генетичного* – у виявленні причинно-наслідкових зв'язків та спадкоємності традицій у творчій спадщині митця; *інтонаційного аналізу та стильового аналізу* – у дослідженні композиторських опусів М. Степаненка, їх мовно-стильових особливостей; *теоретичного узагальнення* – у підведенні підсумків дослідження; *системного підходу* – у розкритті багатогранної творчої постаті М. Степаненка в її цілісності; *культурологічного підходу* – у розгляді творчої постаті М. Степаненка в контексті провідних тенденцій розвитку української музичної культури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше зібрано, систематизовано та вивчено різнопрофільну джерельну базу для цілісного дослідження творчої діяльності М. Степаненка (музикознавчі тексти, нотні, звукові та інші джерела, зокрема корпус архівних матеріалів), що водночас є важливою для вивчення історії українського фортепіанного мистецтва, музики ХVІІ–ХІХ ст. Цілісно досліджено багатоаспектну діяльність М. Степаненка в контексті музично-культурного процесу другої половини ХХ –

початку ХХІ ст. Проаналізовано його музикознавчі праці, узагальнено відкриття у сфері джерелознавства та реставрації раніше не відомих музичній громадськості музичних творів ХVІІ–ХІХ ст., внесок у відновлення скарбниці української музичної культури, осмислено напрацювання науковця у зв'язку з основними тенденціями розвитку українського музикознавства другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Цілісно вивчено та систематизовано різножанровий композиторський доробок М. Степаненка. Значною мірою на основі архівних матеріалів реконструйовано виконавський аспект творчої діяльності митця та осмислено його у зв'язках із науково-пошуковою роботою дослідника. На базі архіву НМАУ та особистих інтерв'ю реконструйовано деякі характерні риси педагогічної роботи та виявлено її зв'язки з музикознавчими напрацюваннями М. Степаненка. На основі архівних документів НСКУ, особистих інтерв'ю зібрано та систематизовано відомості про роботу М. Степаненка як голови Спілки, осмислено її значення для розвитку останньої та, ширше, для української музичної культури вказаного часу. Цілісно осмислено творчу особистість М. Степаненка та її роль у музично-культурному процесі другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Запропоновано поняття «духовно-творчий універсум особистості», що охоплює творчу особистість в аспекті її цілісності, нерозривної єдності її внутрішнього світу (цінностей, світогляду, культури, інтелекту тощо) та пронизаної відповідними світоглядними, смисловими рисами її творчої діяльності. На основі аналізу багатогранної творчої діяльності М. Степаненка доповнено зміст поняття «універсалізм творчої особистості».

Теоретичне значення результатів проведеного дослідження полягає в тому, що його матеріали й висновки можуть бути використані в наукових працях про окремих творчих персоналій і збагатять інструментарій та емпіричну базу музичної біографістики. Здійснені в роботі напрацювання також можуть бути залучені до вивчення фортепіанного та, ширше, клавірного мистецтва, музичної освіти, концертного життя, музичної дискографії. Отримані висновки та джерельні матеріали пропонованого дослідження можна застосовувати при підготовці фундаментальних багатотомних академічних

музично-історичних та музично-енциклопедичних праць, а саме: «Історії української музики» та «Української музичної енциклопедії».

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання отриманих результатів дослідження в навчальних курсах: «Історія української музики», «Історія та теорія виконавського (фортепіанного) мистецтва», «Історія українського музикознавства» у вищих і середніх спеціальних музичних навчальних закладах; у виконавській, педагогічній практиці у класі фортепіано; при підготовці підручників і посібників із музикознавства, бібліографічних довідників, присвячених персоналіям українських митців і науковців.

Дисертація складається з трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел, додатків.

У першому розділі опрацьовано джерельну базу дослідження, що розкрила М. Степаненка як багатогранного музичного діяча – музикознавця, композитора, піаніста-виконавця, педагога, музично-громадського діяча, тобто творчу особистість, діяльність якої позначена рисами універсалізму. Джерельна база дослідження зумовила звернення до декількох основних тематичних груп наукової літератури: музично-історичні та музично-енциклопедичні праці, в яких розкрито провідні тенденції розвитку української музичної культури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.; публікації, присвячені композиторській творчості, фортепіанному виконавству та педагогіці, музичним фестивалям; праці з питань біографістики, універсалізму творчої особистості, зокрема музичної. Також у розділі подано об'єктивні систематизовані дані про доробок М. Степаненка в різних сферах його творчої діяльності, визначено специфіку його творчої особистості як позначеної універсалізмом і водночас цілісністю.

У другому розділі різноаспектний вклад М. Степаненка в українське музикознавство структуровано за кількома напрямками його наукової діяльності. Зокрема, у розділі проаналізовано внесок М. Степаненка як історика музики у дослідження структури української фортепіанної культури «долисенківського» періоду, його працю архівіста, джерелознавця і музичного реставратора з повернення перлин української музики, імен українських митців ХVІ–ХІХ століть в активний культурний обіг.

Третій розділ присвячено вивченню композиторської, виконавської, педагогічної та музично-громадської сфер діяльності М. Степаненка у їхньому зв'язку з його багатовекторною працею дослідника історії вітчизняної музичної культури. Композиторський доробок М. Степаненка охоплює різні інструментальні та вокальні жанри, серед яких головними є три жанрові групи: фортепіанна, камерно-вокальна, духовна хорова музика, в межах яких найбільш яскравими творами, які залишились в історії української музики, є вокальний цикл «Пам'яті Срібного віку» та цикл хорових творів «Відлуння Літургії». М. Степаненко-піаніст (виконавець і педагог) був носієм традиції, закладеної школою Генріха Нейгауза. Домінанти духовного світу М. Степаненка – україноцентричність у поєднанні з високою культурою, що пронизали всі сфери його творчої діяльності, зумовили спроби вирішити найактуальніші проблеми соціального захисту митців, відносин творчих спілок і держави тощо.

У *Висновках* підведено підсумки дослідження. Комплексний аналіз різноаспектної діяльності М. Степаненка дозволив констатувати, що творча праця митця-науковця пов'язана з переважною більшістю структурних складників музичної культури, позначена взаємозв'язками та взаємовпливами його музикознавчої, композиторської, виконавської педагогічної та музично-громадської діяльності, де провідною є його музикознавча архівна пошукова робота. Підведено підсумки щодо значення кожної складової творчої праці М. Степаненка для сучасної йому музичної культури та сьогодення. На основі аналізу всіх сфер творчої праці М. Степаненка зроблено висновок, що обсяг і зміст відносно розробленого в українському музикознавстві поняття «універсалізм творчої особистості», є не константним, а різним залежно від конкретних контекстів. У дослідженні обраної теми зумовлений структурою української музичної культури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. У зв'язку з тим, що центральною проблемою роботи є розкриття творчої особистості М. Степаненка як диференційованої цілісності, у роботу введено поняття «духовно-творчий універсум особистості», у якому, на протипагу поняттю «універсалізм творчої особистості» акцент зміщено на цілісність творчої особистості. Таким чином, у сукупності цих двох понять охоплюється

діалектика творчої особистості М. Степаненка – багатогранної і водночас цілісної. Проведене дослідження виводить на ряд теоретичних музикознавчих і міждисциплінарних проблем, що можуть досліджуватися в перспективі – подальшу розробку категорій «універсалізм творчої особистості», «духовно-творчий універсум», хронотоп як феномен духовного світу людини-творця та хронотоп музичної композиції, реставрація мистецького твору тощо.

Дисертація містить п'ять додатків. У додатку «А» зібрано творчий доробок М. Степаненка – подано список його наукових музикознавчих праць, нотні видання творів композитора, дискографію, в якій зафіксовано виконавське мистецтво М. Степаненка-піаніста. У додатку «Б» вміщено нотні приклади. У додатку «В» подано тексти авторських інтерв'ю про М. Степаненка з Г. Саськом і Т. Невінчаною (подані в архівні фонди ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, НФ 56). У додатку «Г» вміщено світлини афіш, обкладинок книжок, нот і грамзаписів творів М. Степаненка та творів інших композиторів у його виконанні. У додатку «Д» подано портретні та групові фотографії з М. Степаненком.

Ключові слова: Михайло Степаненко, творча особистість, універсалізм творчої особистості, біографістика, українське музикознавство, українська фортепіанна музика, музична освіта, музичні жанри, стиль у музиці, українська духовна хорова музика, музично-культурний процес, українська національна культура, культуротворення.

SUMMARY

Kysliuk A. V. The Creative Personality of M. B. Stepanenko in the Ukrainian Music-Cultural Process of the Second Half of the XXth – Early XXIst Centuries. Qualifying scientific research as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 034 – "Cultural Studies". M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore Studies and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2026.

The dissertation is a comprehensive study of the multifaceted creative personality of the researcher-musicologist, pianist, educator, musicologist, and music public figure Mykhailo Borysovykh Stepanenko – a musicologist-researcher, pianist, educator, and music and public figure – within the context of the music-cultural process in Ukraine from the second half of the XXth to the early XXIst century.

The relevance of the dissertation research is determined by: 1) the necessity of studying the valuable achievements of Ukrainian musical culture to preserve the national cultural heritage as the foundation of national identity, which is especially important in the conditions of contemporary social challenges; 2) the conceptualization of M. Stepanenko's significant contribution to the Ukrainian music-cultural treasury, which has not yet been studied holistically.

The aim of the study is to systematize factual data related to the creative figure of M. Stepanenko and to introduce unknown materials into scientific circulation; to study the creative personality of the figure in its multifaceted and, at the same time, holistic nature; to comprehend his role in the Ukrainian musical and cultural process of the second half of the XXth – early XXIst century.

To study the presented issues, a diverse **source base** is covered: scientific musicological studies by M. B. Stepanenko, the researcher's source-study output, printed sheet music editions, audio sources, archival materials, specifically photographs, and original interviews about M. Stepanenko with H. M. Sasko and T. S. Nevinchana.

The theoretical framework of the research consists of works on the history of Ukrainian musical culture dedicated to the second half of the XXth – early XXIst century, the piano art of this period, musical biographistics and personalistics, the

problem of the universalism of the creative personality, contemporary musical life in Ukraine, Ukrainian sacred music, publications dedicated to M. Stepanenko, etc.

The comprehensive study of M. Stepanenko's creative activity and its role in the music-cultural process necessitated the use of the following **methods** in the research: *the source-study* method — for critical work with the source base of the research (musicological texts, audio recordings, M. Stepanenko's concert posters, photographs, heterogeneous archival materials, sheet music editions, etc.), and for the description and analysis of the artist's multifaceted creative heritage; *methods of historical reconstruction and retrospection* — in restoring a historically reliable picture of events related to the creative biography of M. Stepanenko; *the biographical* method — in studying the facts of the artist's life and creative path; *the phenomenological* method — in conceptualizing the uniqueness of the artist's creative activity; *the historical-genetic* method — in identifying cause-and-effect relationships and the continuity of traditions in the artist's creative heritage; *intonational analysis and stylistic analysis* — in studying M. Stepanenko's compositional opuses and their stylistic features; *theoretical generalization* — in summarizing the research findings; *the systematic approach* — in revealing the multifaceted creative personality of M. Stepanenko in its integrity; *the cultural approach* — in considering the creative figure of M. Stepanenko in the context of the leading development trends of Ukrainian musical culture of the second half of the XXth – early XXIst century.

The scientific novelty of the research lies in the fact that it is the first to collect, systematize, and study a multi-profile source base for a holistic study of M. Stepanenko's creative activity (musicological texts, sheet music, audio, and other sources, specifically a corpus of archival materials), which is simultaneously important for studying the history of Ukrainian piano art and XVIIth–XIXth-century music. The multifaceted activity of M. Stepanenko's has been holistically studied in the context of the music-cultural process of the second half of the XXth – early XXIst century. His musicological studies have been analyzed; his discoveries in the field of source studies and the restoration of XVIIth–XIXth-century musical works, previously unknown to the musical community, have been summarized, along with

his contribution to the restoration of the treasury of Ukrainian musical culture; the scholar's findings have been conceptualized in relation to the main trends in the development of Ukrainian musicology in the second half of the XXth – early XXIst century. M. Stepanenko's multi-genre compositional output has been studied and systematized holistically. Based on the archives of the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine (NMAU) and personal interviews, certain characteristic features of his pedagogical work have been reconstructed and its links with M. Stepanenko's musicological findings are identified. Based on the archival documents of the National Union of Composers of Ukraine and personal interviews, information regarding M. Stepanenko's work as the Chairman of the Union has been collected and systematized, and its significance has been conceptualized for the development of the latter and, more broadly, for the Ukrainian musical culture of the specified time. The creative personality of M. Stepanenko and his role in the musical and cultural process of the second half of the 20th and the early 21st centuries have been holistically conceptualized. The study introduces the concept of the "spiritual-creative universe of the individual", which encapsulates the creative personality in its integrity—as an inseparable unity of the inner world (values, worldview, culture, intellect, etc.) and creative activity permeated with corresponding ideological and semantic features. This study expands the concept of "creative personality universalism" by analyzing M. Stepanenko's multifaceted creative activity.

The theoretical significance of the research findings lies in the potential use of its materials and conclusions in scholarly works on individual creative personalities, enriching the toolkit and empirical base of musical biography. The study's findings can be applied to research on piano and, more broadly, keyboard arts, music education, concert life, and music discography. The conclusions and source materials of this study can be used to prepare fundamental multi-volume academic works on music history and encyclopedias, such as *"The History of Ukrainian Music"* and *"The Ukrainian Musical Encyclopedia"*.

The practical significance of the dissertation lies in applicability of its findings to the courses such as "History of Ukrainian Music", "History and Theory of Performing (Piano) Arts," and "History of Ukrainian Musicology" at higher and

secondary specialized music institutions. These results can also be integrated into performance and teaching practices in piano classes, as well as in the preparation of musicology textbooks, manuals, and bibliographic guides dedicated to Ukrainian artists and scholars.

The dissertation consists of three chapters, conclusions, a list of used literature and sources, and appendices.

The first chapter examines the research source base, revealing M. Stepanenko as a multifaceted musical figure — a musicologist, composer, performing pianist, teacher, and public figure — whose activities embody the traits of universalism. The source base of the research necessitated studying several main thematic groups of scientific literature: music-historical and music-encyclopedic works, in which the leading trends in the development of Ukrainian musical culture of the second half of the XXth – early XXIst century are revealed; publications dedicated to compositional creativity, piano performance and pedagogy, and music festivals; works on issues of biographistics, the universalism of the creative personality, in particular musical universalism, etc. Also, the chapter presents objective systematized data on M. Stepanenko's heritage in various spheres of his creative activity and defines peculiarities of his creative personality as one marked by both universalism and integrity.

The second chapter studies M. Stepanenko's multifaceted contribution to Ukrainian musicology, structuring it according to several areas of his scholarly activity. In particular, the chapter analyzes the contribution of M. Stepanenko as a music historian to the research of the structure of Ukrainian piano culture of the "pre-Lysenko" period, and his work as an archivist, source-study researcher, and musical restorer in returning the masterpieces of Ukrainian music and the names of XVIth–XIXth-century Ukrainian artists to active cultural circulation.

The third chapter is devoted to the study of the compositional, performing, pedagogical, and music-public spheres of M. Stepanenko's activity in relation with his multi-vector work as a researcher of the history of domestic musical culture. M. Stepanenko's compositional output covers various instrumental and vocal genres, among which the main ones are three genre groups: piano, chamber-vocal, and sacred

choral music, within which the most vivid works that have remained in the history of Ukrainian music are the vocal cycle "In Memory of the Silver Age" and the cycle of choral works "Echoes of the Liturgy". M. Stepanenko the pianist (performer and educator) was a carrier of the tradition established by the Heinrich Neuhaus school. The dominants of M. Stepanenko's spiritual world — Ukraine-centricity combined with high culture, which permeated all spheres of his creative activity — determined attempts to solve the most urgent problems of social protection for artists, relations between creative unions and the state, etc.

The Conclusions summarize the research findings. A comprehensive analysis of M. Stepanenko's multifaceted activity demonstrates that the artist-scholar's work encompasses the majority of the structural components of musical culture. This work is characterized by the interconnections and mutual influences between his musicological, compositional, performing, pedagogical, and public activities, with his musicological and archival research playing a leading role. The study summarizes the significance of each component of M. Stepanenko's creative work for both his contemporary musical culture and the present day. An analysis of all spheres of M. Stepanenko's creative work leads to the conclusion that the scope and content of the concept of "creative personality universalism"—though relatively well-developed in Ukrainian musicology — is not constant but varies depending on specific contexts. The study shows that the structure of Ukrainian musical culture in the second half of the 20th and early 21st centuries determines the scope of this concept. Since the central focus of this work is to reveal M. Stepanenko's creative personality as a differentiated integrity, the study introduces the concept of the "spiritual-creative universum". Unlike the "universalism of the creative personality", this term shifts the emphasis toward the integrity of the individual's creative nature. Thus, the combination of these two concepts captures the dialectics of M. Stepanenko's creative personality — multifaceted and simultaneously integral. The conducted research leads to a series of theoretical musicological and interdisciplinary problems that may be researched in the future — the further development of the categories of "universalism of the creative personality", "spiritual-creative universum", the

chronotope as a phenomenon of the spiritual world of the creator, and the chronotope of the musical composition, the restoration of an artwork, etc.

The dissertation also includes five appendices. In Appendix "A", the creative heritage of M. Stepanenko is collected — a list of his scientific musicological studies, sheet music editions of the composer's works, and a discography capturing the performing art of M. Stepanenko the pianist are presented. Appendix "B" contains musical examples. Appendix "C" presents the texts of original interviews about M. Stepanenko with H. M. Sasko and T. S. Nevinchana (submitted to the archival funds of the M. T. Rylskyi Institute of Art History, Folkloristics and Ethnology, NF 56). Appendix "G" contains photographs of posters, book covers, sheet music, and gramophone recordings of M. Stepanenko's works and works by other composers in his performance. Appendix "D" presents portrait and group photographs featuring M. Stepanenko.

Keywords: Mykhailo Stepanenko, creative personality, universalism of the creative personality, biographistics, Ukrainian musicology, Ukrainian piano music, music education, musical genres, style in music, Ukrainian sacred choral music, music-cultural process, Ukrainian national culture, culture-making.